

МОВА — КОРДОН НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

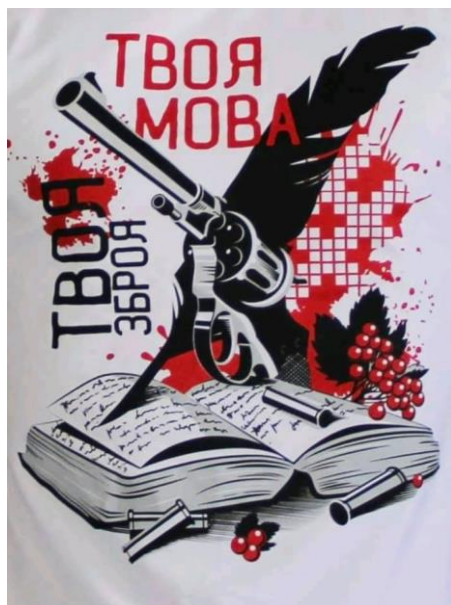
**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

МОВА — КОРДОН НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

**ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ
ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

21 ЛЮТОГО 2025 РОКУ

Львів 2025

конфліктів, сприяє чіткому та зрозумілому викладенню інформації. Окрім цього, гармонійне поєднання змісту і форми мовлення сприяє створенню комфортної атмосфери спілкування, що особливо важливо у сфері «людина – людина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування: навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. Профілю / Держ. закл. «Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 299 с.

2. Беценко Т. П. До питання про поняття естетики мови. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2019. № 42. Т. 1. С. 4–9.

3. Вдович С. М. Естетика мовлення – важлива умова професійного становлення майбутніх фахівців сфери «людина – людина». Актуальні проблеми науки і практики у світлі євроінтеграції : тези Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Д-ра екон. наук, проф. Л. А. Янковської. Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2018. С. 30–32.

УДК [811.161.2'373.47:316.3(477)"363"]:303.621.34"20"

ОБЩЕННА ЛЕКСИКА: МЕНТАЛЬНИЙ ВИКЛИК УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БЕЗПЕЦІ

*Юрій ГОРБЛЯНСЬКИЙ, кандидат філологічних наук
Львівський національний університет імені Івана Франка*

*Марина КУЛЬЧИЦЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності*

Понаддесятилітня агресивна війна сусідньої держави проти України, проти права українського народу на самовизначення, на власну ідентичність, мову, історію, культуру сформувала нові, інколи фатальні екзистенційні виклики для кожного громадянина України. Одним із таким викликів стало те, що наше повсякденне життя все більше й більше заповнює лихослів'я, брутальне, лайливе слово, особливо в формі запозичених у сусіднього народу-агресора матюків.

Цей суспільний феномен має і опонентів, і схвалювачів-адвокатів, причому останні виправдовують такий спосіб комунікації зі світом різними «психологічними передумовами», як-от: стресові ситуації, відчуття безвиході, загрози й інші, на першопогляд, неподоланні негативні емоції, котрі людина може переживати в кризових, надзвичайних ситуаціях. Однак ні захисники, ні опоненти обценної брутальщини не враховують так званого принципу «третьої» правди (за формулою С. Кримського), який передбачає «повноту оцінок, врахування різних ситуацій» без протиставлення «або – або», «обережне ставлення до знання», унезалежнення людини «від контексту життєвих подій» і реалізацію її духовної самототожності [3, с. 355]. Саме в такому ракурсі осмислюємо проблему інтенсивного функціонування обценної лексики як характерної мовленнєвої звички та причини толерантного ставлення до неї в сучасному українському суспільстві.

Стихійна популяризація обценного способу мовної поведінки, як і жаргонно-сленгової манери висловлювання, особливо серед молоді, мають багато спільного: некритичне трактування до власної поведінки в соціумі, відсутність будь-якої відповідальності за неї та легковажне ставлення до проблеми культурності як дивоглядного інтелігентського пережитку ледь не сивої прадавнини. Зараз цей пласт мови наче отримав своєрідний легальний дозвіл: у час війни без цього не обійтися, адже така лексика виконує важливу місію – психологічного катарсису, збереження рівноваги життя, причому цілком ігнорують застережливі думки щодо його можливого руйнівного впливу на мовленнєво-мисленнєву палітру всіх вікових, соціальних і гендерних груп українців.

Підтримана за часів Російської імперії та тоталітарного Радянського Союзу московитська нецензурщина може бути одним із проявів загальнонаціональної трансгенеративної травми, коли механізм самозахисту змушував повторювати типові вияви мовлення агресивних «чужих», щоби видаватися для них «своїми». Так склалося, що і зараз, за умов державного суверенітету України, оту тотальну завірушеність мовлення українців, як правило, ніхто не інтерпретує як небезпечну загрозу чи виклик існуванню цілої нації, бо брутальна лайка матюками набула статусу щоденного тривіального суспільного явища, причому з досить-таки величезною амплітудою її використання в суспільстві та розповсюдження навіть висловів на зразок: «Путін

*уйло», «Русській корабль, іді на*уй!» – з уст в уста, через медіа та інтернет.

Одним із симптоматичних виявів розмивання «моральних кордонів» (І. Дзюба) стало інтенсивне використання обценної лексики у мовленні сучасних українських інтелектуалів, політиків, у кіномистецтві, художній літературі, у ЗМІ, інтернеті. «Сьогодні письменники борються за мову...» – іронізувала ще у 2011 р. Оксана Пахльовська, і така «боротьба», мовляв, дала свій урожай: в Україні створився «певний континуум лінгвістичного дна», коли інформаційний і культурний простір заповнили «потоки ненормативної лексики з ледь помітними вкрапленнями нормативних слів: вислови політиків і ескапади письменників, ролики на youtube із промовами мерів східних міст і блоги західноукраїнських рокерів...» – і це скидається на те, наче «суспільство безсило борсається в каналізації без виходу» й у ньому «державною мовою має бути проголошено суржик, а офіційною – мат» [6, с. 325–326]. Погодившись із думкою І. Дзюби про «вимирання слова» як божественного Логосу, носія софійності, або ж, за Гераклітом, «універсального закону Всесвіту, що відбиває порядок як космогонічного, так і людського начал», науковиця відзначила, що стан, за якого мова «соціального дна» стала «правувати як елітарний законодавець мод», є горезвісним результатом системного нищення гуманітарного знання на всьому європейському континенті [6, с. 326–327].

Про таку промовисту рису російської ідентичності, як «срамословіє», нас «поінформували» ще автори «Повісті минулих літ» у принагідній порівняльній характеристиці («бл. 893» року) різних племен давньої Руси, зокрема тих, які проживали десь приблизно на території сучасної Білорусі та Російської Федерації: «...А радимичі, і в'ятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками [письмівка наша. – Ю. Г., М. К.]...» [4, с. 8–9].

Щоби виявити масштабність і глибину зазначеної проблеми, М. Кульчицька провела у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності емпіричне дослідження (письмове анонімне анкетування студентів/курсантів у довоєнний період і через 10 років, у час повномасштабної російсько-української війни – усього 97 осіб). Респондентам було поставлено три питання, відповіді на два з яких («Чому Ви матюкаєтеся?», «Навіщо це мені?») зафіксували загальну

тенденцію сприймати лихослів'я як важливий і почасти вельми дієвий засіб для вираження негативу, злості, більшої переконливості, незважаючи на те, що кожен із них цілком усвідомлює брутальну природу та переважно бездумний автоматизм такого слововжитку. Це водночас засвідчує те, що опитані як типові представники сучасної української молоді, либонь, не належно засвоїли ключові етичні засади національної культури спілкування, а тому почасти не готові коректно, по-дорослому виявляти свої емоції у скомплікованих комунікативних ситуаціях. Відповіді на третє питання *«Що робити, щоб цього позбутися?»*: а) поставити питання про культурну проблему вживання цих слів у суспільстві; заборонити їхнє [матюків. – М. К., Ю. Г.] використання у громадських місцях, соцмережах, різних закладах; б) це має бути усвідомлений вибір кожної людини; змінювати себе всередині; контролювати себе (контроль над емоціями), намагатися менше так висловлюватися; роз'яснювати, що вживати нецензурну лексику не можна, підкреслювати важливість поваги один до одного, запропонувати більш конструктивний спосіб вираження думок, заохочувати до позитиву, провадити тренінги з комунікації...; в) змінити середовище спілкування, у якому такі слова не є нормою; знайти альтернативні способи висловлення своїх емоцій, учитися добирати інші, нелайливі, культурні слова, замінити їх [питомо] українськими; г) [застосовувати покарання]: за кожне погане слово збирати 10 грн, а потім ці кошти комусь віддати; за лайливе слово людина повинна виконати декілька фізичних вправ тощо – підтверджують те, що молоді люди як свідомі репрезентанти суспільства готові цілком адекватно сприйняти відповідні ініціативи з дотримання належних етико-поведінкових засад у суспільстві, які, звісно, мали би запропонувати й легітимізувати державні установи, що відповідають за гуманітарну політику.

На думку Івана Дзюби, «апофеоз ненормативної лексики – це симптом ширшої і глибшої хвороби людського духу [...], це омертвіння тонких структур душі, сформованих багатьма тисячоліттями розвитку роду людського...» [1, с. 785]. Але саме тепер, у трагічний час російсько-української війни, треба підкреслити, що цей тріумф лайливого московитського мату на українській землі викликає осторогу як небезпечний аспект диверсійного – лінгвального, культурного й етичного – розмивання ментальної матриці українців.

В останні десятиліття загрозливе розповсюдження брутальної лексики в українському суспільному середовищі нарешті починає привертати увагу науковців, письменників, журналістів, блогерів. Тому твердження Лесі Ставицької, дослідниці й упорядниці спеціального словника української обценної лексики, про те, що українські інтелектуали не готові до фахового аналізу такого лексикону, що цю тему в українській науці, як правило, оминають, уважаючи її вторинною, неважливою [див.: 7], сьогодні можна вважати анахронізмом. Щоправда, при цьому чимало авторів завзято пропонують ідею заміни російської нецензурщини та кримінальної фені більш «естетичною» українською лайкою, додаючи цілі словнички питомих українотеренних «замінників» на різні випадки життя.

Звісно, в українській, як і в інших мовах світу, є не менш колоритні власні пейоративи, причому багато з них досить ретельно зафіксовані у словниках (скажімо, у «Словарі української мови» (1907–1909) в упорядкуванні Бориса Грінченка, знаходимо численні реєстрові слова-обценізми: бздіти, бздун, гівно, гузно, дупа, дупка, злягатися, задниця, курва, курвій, курвити, лярва, матіркувати, пердіти, пердун, пердіж, срака, срати, срачка, сцяти, сцикун, сцикуха та ін. [див. більше: 8, с. 254]). Але на рівні особистої мовної практики кожен самостійно має усвідомлювати їхню небезпечну, часто неконтрольовану енергетику, яка може «генерувати» вірусну епідемію лайливого слова, стирання чітких кордонів між високим і низьким стилями у лінгвопросторі, створюючи серйозні виклики для мови й культури, зумовлюючи руйнування ментальних карт національного духу. Адже нецензурщина, грубе слово, – застерігали Василь Іванишин та Ярослав Радевич-Винницький, – може викликати «порушення нервової та серцево-судинної діяльності людини, її хворобу, а іноді й смерть», тому «висока культура мовлення – це не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність» [2, с. 210–212].

Зважаючи на брутальну, емоційно-вибухову природу обценної лексики, треба свідомо конструювати межі її функціонування, осмислювати її семантико-стилістичні ресурси тощо, але уникати її некритичного, легковажного вжитку в щоденній комунікації. Таким чином, навіть за відсутності спеціальних законодавчих актів і державних програм, кожна людина може самостійно очиститися від психологічних аберацій, наслідків лайливого лексикону, що

уможливорює нові перспективи для продуктивної духовної самореалізації, формуючи реальну «стратегію вітальності» (С. Кримський) для повнокровного сталого розвою української мови, культури, державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Вимирання слова // Дзюба І. З криниці літ: у 3 т. Т. 1. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 780–789.
2. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України / вид. четверте, доповнене. Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1994. 218 с.
3. Кримський С. Запити духовності ХХІ століття // Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 347–367.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.
5. Обсценна лексика: невігластво чи спосіб самовираження? [Розмова з професоркою Києво-Могилянської академії Орисею Демська. Співкувалася студентка Києво-Могилянської академії Антоніна Рибка] // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://language-policy.info/2016/02/obstsenna-leksyka-nevihlastvo-chy-sposib-samovyrazhennya/>
6. Пахльовська О. Логос і мат: Україна у вічній напівдорозі до Європи // Обрії особистості. Книга на пошану Івана Дзюби / Упор. О. Гнатюк, Л. Фінберг. Київ: Дух і літера, 2011. С. 323–333.
7. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників: обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ: Критика, 2008. 454 с. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001607
8. Терлак З. Незвичний об'єкт лексикографічного опрацювання (Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. К.: Критика, 2008. 454 с.) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 46. Част. 2. С. 249–254.